

Фрідріх Ніцше

Так мовив Заратустра

Книжка для всіх
і ні для кого

Харків
ФОЛІО
2024

ЧАСТИНА ПЕРША

Вступне слово Заратустри

1

Коли Заратустрі було тридцять років, полишив він свою батьківщину та озеро своєї батьківщини і пішов у гори. Тут насолоджувався він духом своїм та своєю самотністю і не стомлювався від них десять років. Але зрештою серце його змінилося й одного ранку прокинувся він удосвіта, став перед сонцем і промовив до нього так:

— О велике світило! Хіба було б ти щасливе, якби не мало, кому світити!

Десять років ти встаєш над моєю печерою: та тобі б остогидло твоє світло та цей шлях, якби мене тут не було, мого орла та моєї змії.

Але ми чекали на тебе щоранку, вбирали щедроти твої та благословляли тебе за це.

Поглянь! Мені набридла моя мудрість; як бджола, що зібрала забагато меду, переповнений я, мені потрібні руки, простягнуті до мене.

Я хочу дарувати та роздавати, допоки мудрі поміж людей знову не зрадіють своїй глупоті, а бідні — своєму багатству.

Для цього мушу спуститися униз: як ти робиш це ввечері, коли заходиш за море і несеш світло у царство мертвих, о щедротне світило!

Як і ти, мушу я зайти, загинути, як називають це люди, до яких я хочу спуститися.

Тож благослови мене, о спокійне око, що без заздрощів може споглядати навіть найбільше щастя!

Благослови келих, повний по вінця і готовий пролитися, щоб потекла вода з нього золотом і скрізь рознесла відблиски твого блаженства.

Поглянь! Цей келих знову хоче спорожніти, а Заратустра знову хоче стати людиною.

Так почалася загибель, захід Заратустри.

2

Заратустра спустився з гір на самоті, ніхто не трапився йому дорогою. Та коли він увійшов до лісу, раптом постав перед ним старець, що полишив свою святу обитель, щоб пошукати в лісі коріння. І так промовив старець до Заратустри:

— Не незнайомиць мені цей подорожній: кілька років тому він проходив тут. Заратустрою звався. Та змінився він. Того разу ти ніс свій попіл на гору, а сьогодні хочеш свій вогонь віднести в долини? Не боїшся, що палія покарають?

Так, я пізнаю Заратустру. Чистий його погляд, а на вустах не приховується відроза. Чи не в цьому причина, що йде він, немов танцює?

Змінився Заратустра, дитиною став Заратустра, пробудився Заратустра: то що ж тобі треба поміж по-снулих?

Як у морі жив ти у самоті, і море несло тебе. Ой лишенько, ти хочеш ступити на берег? Ой лишенько, ти хочеш знову самому волочити своє тіло?

Заратустра відповів:

— Я люблю людей.

— А нащо ж, — відказав святий, — я пішов у ліс та глушину? Хіба ж не тому, що любив понад усе людей?

Тепер я люблю Бога, а людей не люблю. Людина для мене надто недосконала. Любов до людей мене б убила.

Заратустра відповів:

— Що я казав про любов! Я несу людям подарунок.

— Не давай їм нічого, — сказав святий. — Краще візьми у них щось і неси це з ними — це для них найбільше благо, якщо тільки воно й тобі на благо!

А якщо ти хочеш їм щось дати, то лише милостиню, і нехай вони ще й просять!

— Ні, — відповів Заратустра, — я не даю милостині. Для цього я недостатньо бідний.

Святий посміявся із Заратустри і сказав так:

— То гляди, щоб вони прийняли твої скарби. Вони з підозрою ставляться до самітників і не вірять, що ми приходимо, щоб дарувати.

Наші кроки лунають провулками надто самотньо для них. А коли, лежачи у ліжку, чують якусь людину, що задовго до сходу сонця вже кудись іде, то питають себе, напевне: куди цей крадій пішов?

Не ходи до людей і залишайся в лісі! Ходи вже краще до тварин! Чому ти не хочеш бути таким, як я — ведмедем поміж ведмедів, пташкою поміж пташок?

— А що робить святий у лісі? — запитав Заратустра.

Святий відповів:

— Я складаю пісні і співаю їх, і коли складаю пісні, то сміюся і плачу, і мугикаю, наспівуючи: тобто славлю Бога.

Співом, плачем, сміхом та мугиканням славлю я Бога, мого Бога. Але що ти приніс нам у подарунок?

Коли Заратустра зачув ці слова, вклонився він святому та промовив:

— Що я можу вам дати! Та відпустіть мене швидше звідси, щоб я нічого у вас не забрав. — І так вони розійшлися, старець та чоловік, сміючись, як сміються двоє хлопчаків.

Але коли Заратустра зостався сам, так сказав він своєму серцю:

— Чи ж може таке бути! Невже цей старий святий у своєму лісі ще нічого не чув про те, що Бог помер!

Коли Заратустра прийшов до найближчого до лісу міста, то побачив багато людей, що зібралися на базарі — їм обіцяли показати канатоходця. І так промовив Заратустра до людей:

— Я навчу вас бути надлюдьми. Людина — це щось, що треба перебороти. Що ви зробили задля того, щоб подолати її?

Що для людини мавпа? Посміховисько чи нестерпний сором. І так само людина для надлюдини мусить бути посміховиськом або нестерпним соромом.

Ви пройшли шлях від черв'яка до людини, та багато чого в вас ще є черв'яком. Колись ви були мавпами, ще й зараз людина більше мавпа, ніж сама мавпа.

Навіть наймудріший з-поміж вас — теж лише проти-річчя та щось середнє між рослиною та примарою. Та хіба я закликаю вас стати рослиною чи примарою?

Погляньте, я навчу вас бути надлюдьми.

Надлюдина — це сенс світу. Нехай скаже ваша воля: хай стане надлюдина сенсом світу.

Заклинаю вас, брати мої, залишайтеся вірні світові і не вірте тим, хто розповідає вам про понадземні сподівання.

Це інтригани, знають вони про це чи ні.

Вони зневажають життя, вони згасають, отруївши самих себе, від кого вже й Земля втомилася: то нехай вже помруть!

Колись святотатство було найбільшою провиною, але Бог помер, а з ним і ці богохульники. Найстрашніше тепер — хулити світ і шанувати нутро незбагненного більше за сенс світу!

Колись душа дивилася зневажливо на тіло: і тоді ця зневага була головною. Душа хотіла зробити його худим, мерзеним, зголоднілим. Так вона збиралася вислизнути з нього та світу.

О, ця душа сама була ще худюю, мерзенною та зголоднілою, і жорстокість була насолодою цієї душі!

Але й ви, брати мої, скажіть мені: що у вашому тілі свідчить про вашу душу? Чи ж ваша душа не убозтво, бруд та жалюгідне вдоволення?

Воістину, брудним потоком є людина. Треба бути морем, щоб увібрати цей брудний потік і не забруднитися.

Погляньте, я навчу вас бути надлюдиною: вона є тим морем, в якому може загинути ваша велика зневага.

Що найбільшого ви могли б пережити? — Годину великої зневаги. Годину, коли ваше щастя стане вам огидним, так само, як і ваш розум і добродієність.

Годину, коли ви скажете: Що мені до власного щастя! Воно вбогість та бруд та мерзенне задоволення. Але моє щастя повинне виправдовувати своє існування!

Годину, коли ви скажете: Що мені до власного розуму! Чи жадає він знань, як лев — поживу? Він — убогість та бруд та мерзенне вдоволення!

Годину, коли ви скажете: Що мені до власної доброчесності! Ще ніколи не змушувала вона мене шаленіти. Як я втомився від мого добра та мого зла! Все є вбогістю та брудом та мерзеним вдоволенням!

Годину, коли ви скажете: Що мені до моєї справедливості! Я не бачу, щоб я палав та горів. Але справедливий палає та горить!

Годину, коли ви скажете: Що мені до власного співчуття! Хіба співчуття — не хрест, на якому розпинають того, хто любить людей? Але моє співчуття — не розп'яття.

Чи ви вже так говорили? Чи кричали вже так? Ох, якби я почув ті ваші крики!

Не гріх ваш — ваша невибагливість волає до неба, ваша жадібність навіть до ваших гріхів волає до неба!

Де ж та блискавка, що лизнула б вас своїм язиком? Де те безумство, що вам треба його прищепити?

Погляньте, я навчу вас бути надлюдиною: це вона та блискавка, вона те безумство!

Коли Заратустра так промовив, закричав хтось із натовпу: «Ми вже достатньо почули про канатохідця, то покажіть нам уже його!» І всі сміялися із Заратустри. А канатоходець подумав, що йдеться про нього, і взявся за справу.

А Заратустра дивився на людей і дивувався. Тоді він так промовив:

— Людина — то канат, напнутий між твариною та надлюдиною, — канат над прірвою.

Небезпечно ступати на нього, небезпечно йти по ньому, небезпечно озиратися, небезпечно здригнутися та зупинитися.

Що є великого в людині, то це те, що вона є мостом, а не ціллю, і любити в людині можна те, що вона є переходом і загибеллю.

Я люблю тих, хто живе, ніби приречений, бо йдуть над прірвою.

Я люблю тих, хто може глибоко зневажати, бо вони вміють і щиро шанувати, вони стріли туги за іншим берегом.

Я люблю не тих, хто шукає у зірках підстав, щоб загинути та стати жертвою, а тих, хто жертвує себе світу, щоб одного разу світ належав надлюдині.

Я люблю того, хто живе, щоб пізнати, і хто хоче пізнати, аби одного разу стати надлюдиною. Тому хоче своєї загибелі.

Я люблю того, хто працює та винаходить, щоб збудувати будинок для надлюдини, і підготувати землю, тварин та рослини для неї: тому що так хоче своєї загибелі.

Я люблю того, хто любить свою доброчесність: бо доброчесність — це бажання загинути та стріла туги за іншим берегом.

Я люблю того, хто не тримає для себе ні краплини духу, а хоче бути тільки духом своєї доброчесності — так він іде як дух мостом.

Я люблю того, хто зі своєї доброчесності створює собі укіс та злу долю, бо хоче жити лише заради своєї доброчесності, а інакше не жити.

Я люблю того, хто не хоче мати надто багато чеснот. Одна чеснота — це більше ніж дві, бо дві — це більший вузол, на якому тримається загибель.

Я люблю того, хто розтринькує свою душу, хто не хоче подяки та не віддячує, бо завжди дарує та не прагне зберегти себе.

Я люблю того, хто соромиться, коли йому випадає щасливий жереб і тоді він запитує: чи я не шахрай? — бо він хоче своєї загибелі.

Я люблю того, хто кидає золоті слова перед своїми вчинками, а робить завжди більше, ніж обіцяв — бо він хоче своєї загибелі.

Я люблю того, хто виправдовує прийдешніх та рятує тих, хто пішов, — бо він хоче загибелі від сучасників.

Я люблю того, хто карає свого бога, адже любить його, — бо він має загинути від гніву свого бога.

Я люблю того, чия душа глибока, навіть зранена, і хто може загинути навіть від незначної події, бо так охоче йде мостом.

Я люблю того, чия душа переповнена так, що він навіть себе забуває і все в ньому є, бо все стане його загибеллю.

Я люблю того, хто є вільним духом та вільним серцем, бо голова його — лише нутрощі його серця, а серце гонить його до загибелі.

Я люблю усіх тих, хто є важкими краплями, що окремо падають з чорної хмари, навислої над людьми — вони провіщують блискавку та гинуть як провісники.

Погляньте, я провісник блискавки та важка крапля з хмари, але ця блискавка зветься — надлюдина.

5

Після цих слів, поглянув він знову на людей та змовк.

«Стоять вони, — сказав він до свого серця, — сміються вони, не розуміють мене, я — рот не для їхніх вух.

Може, спершу треба повідривати їм вуха, щоб вони навчилися слухати очима. Треба гриміти, як литаври та проповідники каяття? Чи вірять вони лише тим, хто промовляє недомовками?

У них є щось, чим вони пишаються. Та як вони називають те, що робить їх гордими? Освітою вони це називають, цим вирізняються вони з-поміж козопасів.

Тому не люблять вони чути про себе слово “зневага”. Тож, говоритиму до їхньої пихи.

Отже, розповідатиму їм про того, кого зневажають найбільше, а це — остання людина».

Й так промовив Заратустра до людей:

— Настає час, коли людина ставить собі мету. Настає час, коли людина виростить паросток своїх найбільших сподівань.

Її земля ще достатньо родюча для цього. Та одного разу земля збідніє та виснажиться, і високе дерево більше не може зрости з неї.

Горе вам! Настає час, коли людина більше не пустить стрілу своєї туги над головами інших та тятива лука її розучиться бриніти!

Я кажу вам: треба мати в собі хаос, щоб змогти народити танцівну зірку. Я говорю вам: ви ще маєте в собі хаос.

Горе вам! Настає час, коли людина більше не зможе народити зірку. Горе вам! Настає час наймерзеннішої людини, що й сама вже не може себе зневажати.

Дивіться! Я покажу вам найостаннішу людину.

«Що таке любов? Що таке творення? Що таке зірка» — так запитує остання людина й кліпає очима.

Тоді земля зменшилася і по ній скаче остання людина, котра все зробила малим. Незнищений рід її, як земляні блохи. Остання людина живе найдовше.

«Ми винайшли щастя» — кажуть останні люди та кліпають.

Вони полишили краї, де було важко жити, бо потребували тепла. Вони ще люблять ближнього свого та трутяться біля нього, бо потребують тепла.

Хворіти та мати недовіру — це у них за гріх, тому ходять вони обачно. Той, хто ще досі спотикається об камінь чи людину, той дурень!

Час від часу трохи отрути: це приносить приємні сни. І багато отрути наостанок — для приємної смерті.

Вони ще працюють, бо робота — це розвага. Але вони піклуються, щоб розвага їх не стомила.

Ніхто більше не бідніє та не багатшає: і те, й інше надто обтяжливо. Хто ще хоче керувати? Хто — підкорюватися? І те, й інше надто обтяжливо.

Немає пастиря, лише отара! Кожен хоче рівності й усі рівні, а хто відчуває інакше, добровільно йде до божевільні.

«Колись увесь світ був божевільним» — говорять найхитріші та кліпають.

Вони розумні і знають все, що відбувалося, тож на смішкам немає кінця. Вони ще сваряться, але скоро й миряться — інакше це шкодить шлунку.

У них є маленькі розваги на день та маленькі розваги на ніч, але здоров'я вони поважають.

«Ми винайшли щастя», — говорять останні люди та кліпають.

І тут закінчилася перша промова Заратустри, яка називається також «Передмова», бо на цьому місці його перервав радісний галас натовпу. «Дай нам цю останню людину, Заратустро, — так кричали вони, — зроби нас цими останніми людьми! А твою надлюдину ми даруємо тобі!» Й уся юрба раділа та прицмокувала язиками. Та Заратустра спохмурнів і сказав до свого серця:

— Вони не розуміють мене: я не вуста для їхніх вух.

Надто довго жив я в горах, забагато прислухався до струмків та дерев: тепер промовляю я до цих людей, як до козопасів.

Непохитна моя душа й світла як гори зранку. Та вони вважають мене холодним та що я скализуб зі страшними жартами.

І ось вони дивляться на мене та сміються, а поки сміються, то ненавидять мене. В їхньому сміхові лід.

6

Але тут сталося щось таке, що знімили всі уста, а очі — застигли. Бо тим часом канатоходець узявся за роботу: він вийшов з-за маленьких дверей і пішов канатом, що був натягнений між двома баштами, тобто так, що йшов він над базаром та людьми. Коли він якраз був на середині

свого шляху, дверцята прочинилися знову і звідти вискочив строкатий, схожий на блазня, парубок і швидкими кроками почав наздоганяти першого. «Вперед, кульгавий, — вигукнув його жакливий голос, — вперед, ледацюго, перекупнику, вибілена пико! Бо полоскочу тебе зараз п'ятами! Що ти робиш тут між вежами? Твоє місце у вежі, тебе треба там зачинити, бо заступаєш дорогу кращому за тебе!» — і з кожним словом підходив він усе ближче та ближче. Та коли він був лише за крок від того, то сталося страшне — знімили всі уста та застигли всі очі: він так закричав, як чорт, і стрибнув через того, що був йому на шляху. А той, коли побачив, що суперник переміг, втратив голову та рівновагу; він відкинув жердину і шугонув униз, немов клубок із рук та ніг, навіть швидше за саму жердину. Базар та натовп, немов море, коли насувається буря: всі кинулися одне поперед одного врзнібіч, а особливо там, де повинно було гепнутися тіло.

Та Заратустра залишився стояти, і саме біля нього впало тіло, понівечене та розбите, проте ще живе. За мить розбитий повернувся до пам'яті та побачив біля себе схиленого на коліно Заратустру.

— Що ти тут робиш? — нарешті запитав він, — Я давно знав, що чорт підставить мені підніжку. Тепер він відтягне мене до пекла: ти хочеш завадити йому в цьому?